

TRUPELE AUXILIARE DIN GERMANIA INFERIOR ȘI EXPEDIȚIILE DACICE ALE ÎMPĂRATULUI TRAIAN

Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea

În anul 2000, a fost publicată de J. K. Haalebos o diplomă militară, copiată după o constituție imperială acordată trupelor auxiliare și flotei din provincia Germania Inferior. Diploma datează din 20 februarie 98, dată la care armata Germaniei Inferior se afla încă sub autoritatea lui Traian, proaspăt devenit împărat, după moartea lui Nerva (*et sunt in Germania inferiore sub imp(eratore) Traiano Aug(usto); et classicis qui militant sub eodem, praefecto) L. Calpurnio Sabino*)¹. În acel moment, se aflau în Germania Inferior cel puțin 6 *alae* și 25 de *cohortes*, printre care și câteva trupe a căror istorie ulterioară este legată de participarea la cele două *expeditiones Dacicae* ale împăratului Traian. În afară de această diplomă, trebuie menționată și o diplomă din 13 martie 101, tot pentru provincia Germania Inferior (*equitibus et peditibus exercitus pii fidelis*), care înregistrează 6 *alae* și 19 *cohortes*², printre care, alte câteva trupe, a căror istorie ulterioară poate fi legată de participarea la expedițiile dacice ale lui Traian. Interesantă este, de asemenea, mențiunea *exercitus pius fidelis*, care se referă, fără îndoială, la atitudinea armatei din Germania Inferior în timpul răscoalei guvernatorului Germaniei Superior, *L. Antonius Saturninus*, din anul 89. Prima dată acest apelativ este atestat de o diplomă fragmentară din anii 95/96 sub forma: *[e]qu[itibus et peditibus exercitus pii fidelis Domi]tiani*³ și poate fi întregit chiar și pe diploma din 98, urmând apoi să mai apară pe parcursul secolului al II-lea⁴.

TABEL I*

DIPLOMA DIN 20 FEBRUARIE 98	DIPLOMA DIN 13 MARTIE 101	DISLOCARE ULTERIOARĂ
<i>[ala Sulpicia c. R.]</i> (1)	<i>ala Sulpicia c. R.</i> (4)	GI
<i>ala [Indi]ana</i> (2)	<i>ala Indiana</i> (2)	GS (129)
<i>ala I Noricorum [c. R. ?]</i> (3)	<i>ala Noricorum c. R.</i> (3)	GI
<i>ala [Batavorum c. R. ?]</i> (4)	<i>ala Batavorum c. R.</i> (6)	PS (112) DS (136/138)
<i>[ala ...?]</i> (5)	<i>ala Moesica</i> (5)	GS
<i>[ala At]rorum</i> (6)	<i>ala Atrorum veterana</i> (1)	GI

¹ Haalebos 2000, p. 31-72; Haalebos, Willems 1999, p. 254-259; RMD IV 216.

² Pferdehirt 2004, nr. 9.

³ Eck, Pangerl 2003, p. 211-216.

⁴ Holder 1999, p. 237-250.

Trupele auxiliare din Germania Inferior
și expedițiile dacice ale împăratului Traian

DIPLOMA DIN 20 FEBRUARIE 98	DIPLOMA DIN 13 MARTIE 101	DISLOCARE ULTERIOARĂ
<i>cohors I Hispanorum</i> (7)	<i>Cohors I Hispanorum</i> (8)	MS (103/105) D (post 106)
<i>cohors I Pannoniorum[veterana?]</i> (8)	<i>Cohors I Pannoniorum veterana</i> (9)	MS (103/105) D (post 106)
[<i>cohors...?</i>] (9)	<i>cohors I classica</i> (14)	GI
<i>cohors [I Thracum c. R.]</i> (10)	<i>Cohors I Thracum c. R.</i> (10)	PI
<i>cohors I Flavia Hispanorum</i> (11)	<i>cohors I Flavia Hispanorum</i> (11)	GI
<i>cohors I Pannoniorum et Delmatarum c. R.</i> (12).	<i>Cohors I Pannoniorum et Delmatarum c. R.</i> (12)	GI
<i>cohors [I Vindelficorum c.R. milliaria</i> (13)	-	MS (100) D (post 106)
<i>cohors I Raetorum c. R.</i> (14)	<i>cohors I Raetorum c. R.</i> (13)	GI
<i>cohors I Lu[censium]</i> (15)	<i>cohors I Lucensium</i> (15)	GI
<i>cohors I Latobiorum et Varcianorum</i> (16)	<i>Cohors I Latobiorum et Varcianorum</i> (16)	GI
<i>cohors I civium Romanorum</i> (17)	<i>cohors I civium Romanorum</i> (7)	GS (117)
<i>cohors II civium Romanorum (I ET II C R)</i> (18)	<i>cohors II civium Romanorum</i> (17)	GI
<i>cohors II Hispanorum</i> (19)	<i>cohors II Hispanorum</i> (18)	GI
<i>cohors II Hispanorum (II ET II HISPA)</i> (20)	<i>cohors II Hispanorum</i> (19)	GS (117)
<i>Cohors II Asturum</i> (21)	<i>cohors II Asturum</i> (20)	GI
<i>cohors II Varcianorum</i> (22)	<i>cohors II Varcianorum</i> (21)	GI
<i>cohors II Brittonum milliaria</i> (23)	-	MS (100) D
<i>cohors [II Thr]acum</i> (24)	<i>cohors II Thracum</i> (22)	GI N (164)
<i>cohors III Lusitanorum</i> (25)	<i>Cohors III Lusitanorum</i> (23)	PI
<i>cohors III Breucorum</i> (26)	<i>cohors III Breucorum</i> (24)	GI
<i>cohors IIII Thracum</i> (27)	<i>cohors IIII Thracum</i> (25)	GI
<i>cohors VI Breucorum</i> (28)	-	GI
<i>cohors VI Raetorum</i> (29)	-	GI
<i>cohors VI Brittonum</i> (30)	-	GI

* GI – Germania Inferior, GS – Germania Superior, N – Noricum, PI – Pannonia Inferior, PS – Pannonia Superior, MS – Moesia Superior, D – Dacia.

În cele ce urmează vom prezenta scurta istorie a fiecărei trupe, atestate la începutul domniei lui Traian în Germania Inferior, și care ulterior sunt dislocate în provinciile Pannonia, Moesia Superior sau Dacia în vremea aceluiași împărat.

Ala Batavorum c. R. (ala I Batavorum milliaria c. R. p. f.)

Apare pe diploma din anul 98 fără apelativul *c. R.* – [*ala I Bata]vorum* – diploma fiind acordată unui fost component al acestei trupe: ...*Gaveri f. Batavus* și apoi în anul 101 (vezi tabelul I)⁵ sub forma: *BATAVORVM CR*. După acest moment istoria acestei trupe se complică. O trupă cu acest nume nu mai apare pe diplomele Germaniei Inferior. În anul 112, o trupă omonimă apare pe o diplomă militară din Pannonia Superior sub forma: *I BATAVOR MILLIAR CR PF*⁶. Este foarte posibil ca cele două trupe să fie identice, după cum a susținut recent, Paul Holder⁷. Întrucât, trupa nu mai figurează în Pannonia Superior după acest moment, dar este listată pe diplomele Daciei Superior, începând cu 136/138⁸, același Paul Holder a considerat că ea a fost transferată în această provincie la începutul domniei lui Hadrian⁹. Margaret M. Roxan era de părere că acest transfer a avut loc imediat după anul 112¹⁰.

Cohors II Brittonum / Britannorum milliaria c. R. p. f.

Apare pe diploma militară din anul 98 (vezi tabelul I)¹¹, fiind apoi transferată în provincia Moesia Superior, unde apare pentru prima dată pe diploma din 8 mai 100: *II BRITTONVM (MILLIARIA) CR PF*¹². Prezența acestei unități printre trupele Moesiei Superior are o legătură directă cu pregătirea primei campanii dacice a împăratului Traian, fapt demonstrat de prezența acestei unități printre trupele noii provincii¹³. Apare apoi în Dacia Superior în anul 119¹⁴ și în Dacia Porolissensis începând cu anul 123¹⁵.

Cohors I Hispanorum p. f.

Apare pe ambele diplome din anii 98 și 101 (vezi tabelul I), fiind apoi prezentă pe cele două diplome, copii după aceeași constituție imperială din 103/105, acordată trupelor auxiliare din Moesia Superior, sub forma: *I HISPANO[...]*¹⁶. Apare apoi pe diplomele pentru provincia Dacia din 17 februarie 110 și din 2 iulie 110 sub forma: *I HISPANOR PF*¹⁷ și din 3/4 mai 114 sub forma: *I HISPANORVM*¹⁸.

⁵ O unitate de călăreți batavi apare menționată de mai multe ori de Tacitus, Alföldy 1968, p. 13-14, nr. 2; Holder 1980, p. 111.

⁶ RMD IV 223; Lőrincz 2001, p. 15, nr. 1.

⁷ Holder 2006 (sub tipar). Mulțumim pe această cale autorului pentru punerea la dispoziție a acestui articol înainte de publicare.

⁸ Petolescu 2002, p. 64-65, nr. 4.

⁹ Holder 2003, p. 107.

¹⁰ RMD IV, p. 437, nota 3.

¹¹ Pentru istoria mai timpurie a acestei cohorte în Germania Inferior, vezi Alföldy 1968, p. 49-50, nr. 6.

¹² CIL XVI 46.

¹³ RMD III 148; CIL XVI 57 = IDR I 2; CIL XVI 163 = IDR I 3; RMD IV 226. Strobel 1984, p. 125.

¹⁴ Eck, MacDonald, Pangerl 2001, p. 27-33, nr. 1, în special p. 31 = RMD V 351.

¹⁵ Isac, Marcu 1999, p. 585-597; Petolescu 2002, p. 86-87, nr. 22.

¹⁶ CIL XVI 54, unde apărea doar: *I H[...]* și Pferdehirt 2004, p. 38, nr. 13.

¹⁷ CIL XVI 57 = IDR I 2; CIL XVI 163 = IDR I 3.

¹⁸ RMD IV 226.

Cohors III Lusitanorum p. f.

Apare pe ambele diplome din anii 98 și 101 (vezi tabelul I)¹⁹, pentru a fi prezentă apoi pe diploma militară pentru trupele auxiliare din provincia Pannonia Inferior din 2 iulie 110 sub forma: <III LVSITANOR PF>²⁰. Va rămâne apoi pe teritoriul Pannoniei Inferior, fiind atestată la *Ad Latus* (Várdomb)²¹. Nu avem nici o dovadă directă că această trupă ar fi participat în timpul lui Traian la campaniile dacice²².

Cohors I Pannoniorum veterana p. f.

Apare pe diplomele din 98 și 101 (vezi tabelul I), fiind apoi dislocată în Moesia Superior, unde figurează prima dată pe cele două diplome, copii după aceeași constituție imperială din anii 103/105²³. După sfârșitul războiului dacic apare în garnizoana Daciei, fiind atestată de diplomele din 14 octombrie 109²⁴ și 2 iulie 110²⁵, pentru a fi apoi retrimisă în Moesia Superior, poate încă din timpul lui Traian, numele ei fiind restituit ipotetic pe diplomele din anii 115 și 132²⁶, dar prezentă sigur începând cu anul 150/151²⁷. Totuși având în vedere faptul că această trupă nu mai apare printre trupele Daciei sau printre trupele Daciei Superior sau Daciei Porolissensis, putem presupune că această unitate a fost retrimisă în Moesia Superior după anul 110.

Cohors I Thracum c. R. p. f.

Numele acestei cohorte a fost întregit pe diploma din anul 98 și apare sub forma: *I THRACVM CR* pe diploma din anul 101 (vezi tabelul I)²⁸. Cândva după 13 martie 101 această unitate a fost mutată pe teritoriul Pannoniei, fiind atestată pentru prima dată în această zonă de diploma militară pentru provincia Pannonia Inferior, descoperită la Tököd: *I THRACVM CR PF*²⁹. Această cohortă a continuat să staționeze pe teritoriul Pannoniei Inferior pe parcursul secolelor II-III p. Chr.³⁰

În același timp, o cohortă cu un nume foarte asemănător – *I Thracum c. R.* – este

¹⁹ Pentru istoria mai timpurie a acestei trupe în Germania Inferior, vezi Alföldy 1968, p. 65-66, nr. 22.

²⁰ CIL XVI 164.

²¹ CIL III 3302 = RIU 1033; Lőrincz 2001, p. 38, nr. 31 și p. 270, nr. 379.

²² Strobel 1984, p. 138, considera că măcar o vexillație a acestei cohorte ar fi luat parte la campaniile militare, alături de legiunea X Gemina.

²³ CIL XVI 54 – *PANNONIORVM [VETERANA?]*; Pferdehirt 2004, nr. 13 – *PANNONI[ORVM VETERANA?]*.

²⁴ RMD III 148 – *PANNONIOR VETERANA*.

²⁵ CIL XVI 163 = IDR I 3 – *I PANNONIOR VETERANA PF*.

²⁶ Eck, Pangerl 2005, p. 64; RMD, IV, 247.

²⁷ Țentea, Matei-Popescu 2004, p. 290; Matei-Popescu, Țentea 2006.

²⁸ Pentru istoria mai timpurie a acestei trupe în Germania Inferior, vezi Alföldy 1968, p.70-71, nr. 26.

²⁹ CIL XVI 164.

³⁰ Lőrincz 2001, p. 42, nr. 43.

atestată în Moesia Superior³¹ și apoi în Dacia³². Problema identității celor două cohorte, cu nume foarte asemănătoare, se leagă de interpretarea celor două constituții, ambele din 2 iulie 110, una pentru Pannonia Inferior și alta pentru Dacia. În aceste două constituții apar câteva trupe. H. Nesselhauf considera că trupele listate în diplomele celor două provincii au fost în fapt identice. Astfel în discuție au intrat: *ala I Flavia Augusta Britannica milliaria c. R.* (*Britannica c. R.* pe diploma de la *Porolissum*), cohortele *V Gallorum*, *I Montanorum*, precum și cohorta despre care discutăm. Pentru o mai bună observare a evidențelor am ales să ordonăm numele trupelor în cauză în tabelul de mai jos:

TABEL II

DIPLOMA DIN 2 IULIE 110 DE LA POROLISSUM (CIL XVI 163 = IDR I 3)	DIPLOMA DIN 2 IULIE 110 DE LA TÖKÖD (CIL XVI 164)
<i>I BRITANNICA CR</i>	<i>I FLAVIA AVG BRITANNICA (MILLIARIA) CR</i>
<i>V GALLOR</i>	<i>V GALLOR</i>
<i>I MONTANOR</i>	<i>I MONTANOR</i>
<i>I [TH]RACVM CR</i>	<i>I THRACVM CR PF</i>

După cum se poate observa, cele două *alae* sunt fără îndoială diferite³³, iar cohortele *I Thracum* sunt redată în chip diferit, nefiind vorba de o simplă omisiune a apelativului *pia fidelis* pe diploma de la *Porolissum*, acest apelativ fiind prezent în dreptul celorlalte două trupe transferate din Germania Inferior și anume: *II Britannorum c. R. p. f.* și *I Vindellicorum c. R. p. f.* În schimb, pe diploma de la Tököd apare foarte clar că este vorba de cohorta *I Thracum c. R. p. f.* Pe diploma pentru provincia Moesia Superior din anul 100, apare, la fel ca pe diploma de la *Porolissum*, cohorta *I Thracum c. R.* și nu cohorta *I Thracum c. R. p. f.* care se afla încă la acea dată în Germania Inferior (atestată pe 13 martie 101). Cohortele *I Montanorum* și *V Gallorum* sunt perechi diferite de trupe, fapt argumentat într-o trecere în revistă anterioară³⁴.

După sfârșitul războiului dacic, este destul de dificil de trasat istoria celor două unități. Incepând cu intervalul cronologic cuprins între anii 113/126 o cohortă omonimă și cu aceleași apelativ este atestată în Pannonia Superior³⁵, în același timp o altă cohortă *I Thracum c. R.* apare în continuare, pe diplomele militare ale provinciei Pannonia Inferior³⁶. Pe teritoriul Daciei Superior este amintită o cohortă *I Thracum sagittariorum*, în anii 136/138 și 144³⁷, trupă care nu pare a avea nici o legătură cu cele două cohorte atestate în

³¹ CIL XVI 46.

³² RMD III 148; CIL XVI 57 = IDR I 2; CIL XVI 163 = IDR I 3; Țentea, Matei-Popescu 2004, p. 293.

³³ Lőrincz 1977a, p. 363-367; Lőrincz 2001, p. 16-17, nr. 4-5. Vezi încă Lőrincz 1977, p. 281-285.

³⁴ Țentea, Matei-Popescu 2004, p. 289, 283-4; Matei-Popescu, Țentea 2006.

³⁵ Lőrincz 2001, p. 42, nr. 44, cu toate evidențele din diplomele militare.

³⁶ Lőrincz 2001, p. 42, nr. 43.

³⁷ Petolescu, Corcheș 2002, p. 120-126 = RMD V 384; CIL XVI 90 = IDR I 14.

vremea lui Traian în Moesia Superior și Pannonia Inferior. După toate probabilitățile, cohorta atestată în Pannonia Superior este identică cu cea atestată în Moesia Superior și Dacia, fiind dislocată pe teritoriul Panoniei Superior la începutul domniei lui Hadrian, iar cohorta atestată în Pannonia Inferior este identică cu trupa dislocată din Germania Inferior, *I Thracum c. R. p. f.*

Cohors I Vindelicorum milliaria c. R. p. f.

Apare pe diploma din anul 98 (vezi tabelul I)³⁸, fiind apoi trimisă în Moesia Superior, unde apare pentru prima dată pe diploma militară din 8 mai 100 sub forma: *I VINDELICORVM (MILLIARIA) C. R.*³⁹. Inscripțiile funerare de pe teritoriul Panoniei, de la *Aquincum*⁴⁰ și *Alisca*⁴¹, sunt databile din timpul acestui transfer⁴². A participat la operațiunile militare, având fără îndoială un rol extrem de important în desfășurarea acestora. Va rămâne apoi printre trupele noii provincii fiind atestată de diplomele din 109 (*I VINDELICOR CR PF*) și 110 (*I VINDELICOR (MILLIARIA) C.R. P.F.*)⁴³. Nu există nici o dovadă epigrafică directă, care să argumenteze staționarea trupei într-unul dintre castrule din Dacia la începutul secolului II p. Chr. Numele unui soldat al acestei trupe, *Iulius Martialis*, este redat pe o plăcuță de bronz descoperită în castrul de la Vărădia (*Arcidava*)⁴⁴. Va rămâne după reformele administrative din vremea lui Hadrian pe teritoriul Daciei Superior și va ocupa castrul de la *Tibiscum*⁴⁵.

Concluzii

Cohortele *I Vindelicorum milliaria c. R. p. f.* și *II Brittonum milliaria c. R. p. f.*, care apar pe diploma din 20 februarie 98, dar nu mai apar în 13 martie 101, fuseseră deja transferate în provincia Moesia Superior, după cum indică diploma din 8 mai 100. Pentru aceste trupe este evident că au fost transferate de Traian cu scopul de a participa la primul

³⁸ Pentru istoria mai timpurie a acestei cohorte în Germania Inferior, vezi Alföldy 1968, p. 75, nr. 33. Conform acestuia apelativul *civium Romanorum* a fost acordat în urma participării acestei unități la înăbușirea răscoalei batavilor.

³⁹ CIL XVI 46.

⁴⁰ CIL III 3562 = Lőrincz 2001, p. 237, nr. 468.

⁴¹ AnnÉp 1935, 103 = RIU 1029 = Lőrincz 2001, p. 237, nr. 467.

⁴² Lőrincz 2001, p. 48; Țentea, Matei-Popescu 2004, p. 296.

⁴³ RMD III 148; CIL XVI 163 = IDR I 3.

⁴⁴ IDR III/1 110; Petolescu 2002, p. 125; Nemeth 2005, p. 37 și p. 96, nr. 6.

⁴⁵ Petolescu 2002, p. 125-128, nr. 62; Nemeth 2005, p. 96-97, nr. 6. Discuția purtată în jurul dislocării trupei la *Tibiscum* este legată de istoricul unei cohorte cu un istoric destul de neclar, anume *I Sagittariorum*. Prima atestare epigrafică certă a *cohors I sagittariorum milliaria* în Dacia este o inscripție de construcție descoperită în castrul de la *Tibiscum*, datând din anul 165 (IDR III/1 130). Autorii cercetărilor arheologice de la *Tibiscum* consideră că trupa a fost prezentă aici încă din primii ani ai provinciei, aceasta construind faza a doua a castrului tibiscens, în timpul lui Marcus Aurelius ridicând, împreună cu celelalte trupe din garnizoană, faza (IV) de piatră a castrului mare (Benea, Bona 1994, p. 38). Lectura mai recentă a unor ștampile de tip *CIS* de la *Tibiscum*, ca *CIV* (Flutur 1999-2000, p. 376, pl. II/1-2) poate arunca o nouă lumină și asupra istoricului cohortei *I Vindelicorum*. Vezi și Țentea, Matei-Popescu 2004, p. 291-292.

război dacic, prima dintre ele lăsând urme pe teritoriul Pannoniei la *Aquincum* și *Alisca* în timpul acestui transfer. Aceste două trupe erau *cohortes milliariae* și este foarte posibil să se fi distins chiar sub comanda viitorului împărat în campaniile din anul 97 (*bellum Suebicum*), fiind considerate indispensabile pentru campania pe care Traian avea de gând să o întreprindă împotriva regatului lui Decebal. Ambele trupe au participat la aceste operațiuni militare, rămânând ulterior în garnizoana provinciei nou constituite.

Cohortele atestate de diploma din 13 martie 101 în Germania Inferior: *I Thracum c. R. p. f.*, *III Lusitanorum c. R. p. f.*, *I Hispanorum p. f.*, *I Pannoniorum veterana p. f.* au fost transferate de Traian fie în Pannonia, fie în Moesia Superior, cel mai probabil după începutul primei *expeditio Dacica* (după 25 martie 101). Astfel, primele două cohorte au fost dislocate pe teritoriul Pannoniei, fiind atestate în 110 de diploma militară (Pannonia Inferior) de la Tököd⁴⁶. Cohortele *I Hispanorum p. f.* și *I Pannoniorum veterana p. f.* au fost transferate în Moesia Superior (constituția din 103/105⁴⁷), făcând parte din garnizoana Daciei după încheierea războiului⁴⁸.

Prezența alei *I Batavorum milliaria p. f.* în Pannonia Superior poate avea legătură, de asemenea, cu trimiterea alei *I Flavia Augusta Britannica milliaria* pe frontul dacic⁴⁹, dacă admitem supoziția lui B. Lőrincz că ambele trupe ar fi staționat la *Vindobona*⁵⁰.

Toate aceste atestări indică modul în care Traian a înțeles să pregătească expediția împotriva lui Decebal, concentrând în Pannonia și Moesia Superior trupe auxiliare deja exersate în urma conflictelor de pe limesul renan, care urmau să se adauge trupelor existente în aceste provincii. De asemenea, trebuie reținut și modul în care împăratul a înțeles după primul an de război că are nevoie de mai multe unități pentru a-și întări forța militară expediționară (cazul celor două cohorte din Moesia Superior care apar în diplomele Daciei) sau pentru a întări limesul panonic, slăbit după trimiterea unor unități pe teatrul de operațiuni din Dacia (așa numitul „knock-on effect”⁵¹), cum ar putea fi cazul celor două trupe din Pannonia, despre care nu avem nici o informație că ar fi participat direct la operațiunile militare din Dacia.

⁴⁶ CIL XVI 164; Alföldy 1968, p. 66 (cu o intuiție remarcabilă despre cohorta *III Lusitanorum*: „Da sie auf früheren pannonischen Diplomen nicht genannt wird, ist anzunehmen, dass sie um das Jahr 104 vom Niederrhein zusammen mit der Legio X gemina nach Pannonien abkommandiert wurde.”); Lőrincz 2001, p. 38, nr. 31 (*III Lusitanorum*) și p. 43, nr. 42 (*I Thracum c. R. p. f.*); Țentea, Matei-Popescu 2004, p. 293.

⁴⁷ CIL XVI 54; Pferdehirt 2004, nr. 13.

⁴⁸ CIL XVI 57 = IDR I 2; CIL XVI 163 = IDR I 3; RMD III 148.

⁴⁹ Participarea acestei trupe la războaiele dacice este atestată cu siguranță pe o inscripție votivă descoperită la Emona, în care apare prefectul acestei unități, *P. Cassius Secundus*, decorat de două ori în timpul războiului dacic (AnnÉp 1980, 496 = IDRE I 154; PME C 97 ter) și mai ales de prezența apelativului *bis torquata* care indică faptul că întreaga unitate a fost decorată cu ocazia aceluiași război. Pentru întreaga discuție privind apelativul *bis torquata* și pentru decorarea unităților auxiliare vezi Maxfield 1982, 141-150.

⁵⁰ Lőrincz 2001, p. 15-16, nr. 2 și 4 (vezi și p. 174-175, nr. 55-57, care atestă fără îndoială această unitate la *Vindobona*).

⁵¹ Knight 1991, p. 199; Holder 2003, p. 103

De asemenea, trebuie subliniat faptul că toate trupele, despre care avem informații că au staționat în Germania Inferior în anul 89, și apar apoi pe diplomele altor provincii sau pe inscripții cu apelativul *pia fidelis*, au primit acest apelativ datorită atitudinii lor în timpul răscoalei lui *L. Antonius Saturninus*⁵². Mențiunea *pia fidelis* nu apare pe diplomele Germaniei Inferior, întrucât întreg *exercitus* al provinciei era considerat *pius fidelis*, dar este trecut în dreptul trupei în care servise un soldat în momentul în care îi este dată copia după constituția imperială, cum este cazul lui *Mucacentus Eptacentis f.*, care servise în *cohors I civium Romanorum p. f.*, cohortă care în lista trupelor apare simplu *I civium Romanorum*⁵³.

The Participation of the Auxiliary Units from Germania Inferior to Trajan's Dacian Expeditions (Summary)

Starting from the new evidences brought up by the discovery of the new military diplomas for the auxiliary units of the Germania Inferior province, dating from 20th of February 98 (RMD IV 216) and 13th of March 101 (Pferdehirt 2004, no. 9), we tried to establish how many auxiliary units from this province were involved in the Dacian expeditions prepared by Trajan and when this involvement really took place.

The cohorts *II Brittonum / Britannorum milliaria c. R. p. f.* and *I Vindelicorum milliaria c. R. p. f.* were dislocated shortly after the year 98, since they found themselves on the military diploma for Moesia Superior from 8th of May 100 (CIL XVI 46) and thereafter on the diplomas for the newly created Dacia province (RMD III 148; CIL XVI 57 = IDR I 2; CIL XVI 163 = IDR I 3; RMD IV 226).

The cohorts *I Hispanorum p. f.*, *III Lusitanorum p. f.*, *I Pannoniorum veterana* and *I Thracum c. R. p. f.* were still in Germania Inferior, being moved from there after the beginning of the first *expedition Dacica* (25th of March 101). The cohorts *I Hispanorum p. f.* and *I Pannoniorum veterana* appeared on the constitution for the auxiliary units from Moesia Superior dated between the first and the second expedition (CIL XVI 54; Pferdehirt 2004, no. 13) and after the making of the new province of Dacia they were enlisted between the auxiliary units from there (CIL XVI 57 = IDR I 2; CIL XVI 163 = IDR I 3; RMD III 148; RMD IV 226.). The cohorts *III Lusitanorum p. f.* and *I Thracum c. R. p. f.* were dislocated on the territory of Pannonia, being attested thereafter on the territory of the newly created Pannonia Inferior province (CIL XVI 164). These two units were dislocated on the Pannonian limes in order to replace other units which were moved on the Dacian battle scene (the so called „knock-on effect”).

We are able to find the same explanation for the presence of the *ala I Batavorum milliaria c. R. p. f.* in Pannonia Superior, on the 3rd of May 112 (RMD IV 223), which replaced the *ala I Flavia Augusta Britannica milliaria* at *Vindobona*, after the latter unit was moved down in order to take part to the Dacian expeditions.

⁵² Holder 1999, p. 249-250.

⁵³ Pferdehirt 2004, nr. 9.

In the final part of our short paper, we drew once again attention on the presence of the *pia fidelis* title attached to some units (Holder 1999). It is very clear now, that all auxiliary units, which stationed in Germania Inferior in the year 89, based on the military diplomas of other provinces the name *pia fidelis*, meanwhile the whole *exercitus* of Germania Inferior was *pius fidelis* as it appeared on several military diplomas.

BIBLIOGRAFIE

- Alföldy 1968 G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior*, EpigrStud, Band 6, Düsseldorf
- Benea, Bona 1994 D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București 1994
- Eck, Pangerl 2003 W. Eck, A. Pangerl, *Sex. Iulius Frontinus als Legat des niedergermanischen Heeres. Zu neuen Militärdiplomen in den germanischen Provinzen*, în ZPE 143, p. 205-219.
- Eck, Pangerl 2005 W. Eck, A. Pangerl, *Traians Heer im Partherkrieg. Zu einem neuen Diplom aus dem Jahr 115*, Chiron 35, 2005, p. 49-67.
- Eck, MacDonald, Pangerl 2001 W. Eck, D. MacDonald, A. Pangerl, *Neue Diplome für die Auxiliartruppen in den dakischen Provinzen*, ActaMN 38, 1, 27-48
- Flutur 1999-2000 Al. Flutur, *Despre două ștampile tegulare de la Tibiscum*, Analele Banatului 7-8 1999-2000, p. 373-376.
- Haalebos 2000 J. K. Haalebos, *Trajan und die Hilfstruppen am Niederrhein*, Saalburg Jahrbuch 50, 2000, p. 31-72
- Haalebos, Willems 1999 J. K. Haalebos, W. J. H. Willems, *Recent research on the limes in the Netherlands*, JRA 12, 247-262.
- Holder 1980 P. Holder, *Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*, BAR IS. 70, 1980
- Holder 1999 P. A. Holder, *Exercitus pius fidelis: the Army of Germania Inferior in AD 89*, în ZPE 128, 237-250
- Holder 2003 P. Holder, *Auxiliary Deployment in the Reign of Hadrian*, în J. J. Wilkes (ed.), *Documenting the Roman Army. Essays in the Honour of Margaret Roxan*, Londra, 2003, p. 101-145.
- Holder 2006 P. Holder, *Auxiliary Deployment in the Reign of Trajan*, în Dacia, N. S. 50, (sub tipar).
- Isac, Marcu 1999 D. Isac, F. Marcu, *Die Truppen im Kastell von Cășeiu: Cohors II Br(itannorum) H und Cohors I Britannica H c. R. equitata Antoniniana*, în N. Gudea (ed.), *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, p. 585-597

Trupele auxiliare din Germania Inferior
și expedițiile dacice ale împăratului Traian

- Lörincz 1977 B. Lörincz, *Zur Ergänzung und Datierung dazischer Militärdiplome*, în *ActaArchHung* 29, p. 281-285.
- Lörincz 1977a B. Lörincz, *Die Ala I Britannica in Pannonien*, în *ActaArchHung* 29, 1977, p. 363-367
- Lörincz 2001 B. Lörincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: die Inschriften*, Viena.
- Knight 1991 D.J Knight, *The Movements of the Auxilia from Augustus to Hadrian*, în *ZPE* 85, p. 189-208.
- Matei-Popescu, Țentea 2006 Fl. Matei-Popescu, O. Țentea, *The Participation of Upper Moesian Auxiliary Units to the Trajans Dacian War*, în *Dacia*, N. S. 50, 2006 (sub tipar).
- Maxfield 1982 V. A. Maxfield, *The Ala Britannica, Dona and Peregrini*, în *ZPE* 53, 1982, p. 141-150.
- Nemeth 2005 Nemeth, *Armata în sud-vestul Daciei Romane / Die Armee im Südwesten des römischen Dakien*, ed. Mirton, Timișoara.
- Petolescu 2002 C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București.
- Petolescu, Corcheș 2002 C. C. Petolescu, A. Corcheș, *O nouă diplomă militară privitoare la provincia Dacia Superior*, *Drobeta* 11-12, p. 120-126
- Pferdehirt 2004 Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer*, Band 37, 1-2, Mainz.
- Strobel 1984 K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaupraumes in der Hohen Kaiserzeit*, *Antiquitas*. Reihe 1. Band 33, Bonn.
- Țentea, Matei-Popescu 2004 O. Țentea, Fl. Matei-Popescu, *Alae et Cohortes Daciae et Moesiae. A review and update of J. Spaul's Ala² and Cohors²*, în *ActaMN* 39-40/I, 2002-2003, (2004), 259-296.